

УДК 321:316.46](075.8)
П50

*Рекомендовано до друку
науково-методичною радою
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»
Протокол № 6 від 27.05.2021 р.*

Рецензенти

Н. А. Латигіна, д-р політ. наук, проф.
(Київський національний торговельно-економічний університет);
В. Ф. Смолянчук, д-р політ. наук, проф.
(Воєнно-дипломатична академія ім. Євгенія Березняка);
В. В. Горбов, канд. соц. наук.
(КНЕУ імені Вадима Гетьмана)

Автори

В. А. Гапоненко (керівник авторського колективу), **С. С. Бульбенюк**,
М. С. Гурицька, **Н. М. Довганик**, **З. І. Зайцева**, **Н. Ю. Іванова**,
Ю. М. Манелюк, **О. М. Назарчук**, **О. М. Науменко**,
Т. М. Ніколасва, **І. С. Погорелова**, **П. С. Прибутько**, **В. А. Рихлік**,
П. В. Сацький, **Ю. О. Чалюк**, **Н. Т. Якубенко**

П50 **Політичне** лідерство [Електронний ресурс] : навчальний
посібник / В. А. Гапоненко, С. С. Бульбенюк, Н. М. Довганик та ін. К.: КНЕУ, 2021. 324 с.
ISBN 978–966–926–375–9

У посібнику розкрито сутність, різновиди та методи формування політичного лідерства в умовах інформаційного суспільства, демократизації та глобальних міжнародних викликів. Показано різноманітні функції управління в контексті сучасного зарубіжного досвіду та у вітчизняних владних реаліях, а також проаналізовано специфіку і роль лідерства у період трансформації політичного режиму. Розкрито іміджеву складову політичного лідерства, його стилі, методи популяризації особистого бренду. Виокремлено феномен «популістського лідерства» як новітнього різновиду електоральних технологій та методу управлінської діяльності.

Для студентів вищих навчальних закладів.

УДК 321:316.46](075.8)

*Розповсюджувати та тиражувати
без офіційного дозволу КНЕУ забороняється*

ISBN 978–966–926–375–9

© В. А. Гапоненко, С. С. Бульбенюк,
Н. М. Довганик та ін., 2021
© КНЕУ, 2021

З М І С Т

ПЕРЕДМОВА	4
ТЕМА 1. Сутність та основні характеристики політичного лідерства.	7
ТЕМА 2. Політичне лідерство в історії політичної думки	36
ТЕМА 3. Сучасні концепції політичного лідерства	66
ТЕМА 4. Функції, стиль, типологія, імідж політичного лідера	85
ТЕМА 5. Умови реалізації політичного лідера.	112
ТЕМА 6. Політичне лідерство в умовах демократії	139
ТЕМА 7. Електоральні системи як механізми формування політичних лідерів	161
ТЕМА 8. Медіапростір політичного лідера	187
ТЕМА 9. Гендерні особливості політичного лідерства	209
ТЕМА 10. Формування політичного лідерства в Україні в умовах незалежності.	231
ТЕМА 11. Популізм як складова політичного лідерства	256
ТЕМА 12. Лідерство у системі міжнародних відносин	282
ТЕМА 13. Західні політичні лідери ХХ століття	306

управління, зокрема подолання його закритості, непублічності, непрофесійності, напрацювання сучасних вітчизняних моделей і методів керівництва, а також потреби формування нової сучасної генерації лідерів у різних галузях діяльності.

Загалом вивчення розділів посібника дасть змогу ознайомитись із традиційними та сучасними підходами до трактування, різновидів, умов становлення і функціонування політичного лідерства, формування їхнього стилю та іміджу, з методами й напрямками реалізації лідерських функцій у практичному і теоретичному зрізах, на національному та міжнародному рівнях, у світлі сучасних суспільних умов, орієнтуватися в доцільності ухвалення тих чи тих управлінських рішень, здобути окремі навички ефективної особистих лідерських якостей.

З огляду на це, посібник буде цікавим не лише студентам спеціальності «Політологія», але й майбутнім фахівцям з підприємницької, управлінської, маркетингової діяльності, що з необхідністю вимагають знань і навичок з лідерства.

Сподіваємося, що посібник відповідає критеріям актуальності і новизни. У ньому збалансовано поєднані класичні та ініціативні теми, вивчення яких у системі вищої школи цілком назріло. Програмна основа дисципліни «Політичне лідерство» доповнюється темами, що розкривають практичні аспекти політичного лідерства, його функціонування в умовах демократії, масових комунікацій, глобалізаційних процесів, специфіку в Україні. На наш погляд, це цілком виправдана схема осягнення майбутніми фахівцями з політології та економіки складного середовища сучасної політики і лідерства.

Автори опрацювали широке коло видань з проблем політичного лідерства. У поле їхнього зору потрапили статті, монографії, підручники та посібники провідних вітчизняних і закордонних дослідників, а також відповідні нормативно-правові акти.

Автори сподіваються, що інформативний потенціал посібника виявиться корисним для не лише для студентів, але й викладачів, науковців, політиків, широкого кола читачів, що цікавляться проблемами політичного лідерства, хто вивчає зв'язки з громадськістю.

Структурно посібник складається з тринадцяти розділів, присвячених окремим проблемам політичного лідерства. Тему 1 підготувала кандидат філософських наук, доцент Іванова Наталія Юріївна, тему 2 — кандидат історичних наук, доцент Ніколаєва Тетяна Михайлівна та кандидат історичних наук, доцент Якубенко Наталія Тихонівна, 3 — кандидат політичних наук, доцент Гу-

ТЕМА 2

ПОЛІТИЧНЕ ЛІДЕРСТВО В ІСТОРІЇ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ

Вивчивши матеріали теми, студент ЗНАТИМЕ: про особливості політичного лідерства в стародавній Греції і в стародавньому Римі, в епоху Середньовічної Європи та в період Просвітництва; суть таких наукових дефініцій, як античність, середньовіччя, Відродження, Просвітництво, Модерна епоха, макеавіалізм, лютеранство, кальвінізм, Реформація, просвітницький абсолютизм.

Після опанування матеріалів теми студент УМІТИМЕ: визначати особливості політичного лідерства в стародавній Греції та Римі; в епоху Середньовіччя; та в період Просвітництва; буде досліджувати теоретичні розробки влади й управління цих епох; проведе науковий аналіз ідей лідерства цього періоду на основі праць мислителів; зуміє розробити теоретичні рекомендації на основі концепцій і доктрин політичного лідерства стародавніх Греції та Риму; Середньовіччя та Просвітництва для вироблення досконаліших орієнтирів у сучасній політичній практиці.

Навчальні питання

1. Ідеї політичного лідерства в стародавній Греції та стародавньому Римі.
2. Уявлення про політичне лідерство в епоху Середньовіччя.
3. Теоретичні розробки влади й управління епохи Відродження. Державний правитель у реформаційних цінностях.
4. Ідеї лідерства періоду Просвітництва як ідеологічне підґрунтя буржуазних революцій

1. Ідеї політичного лідерства в стародавній Греції та стародавньому Римі

Мислителі античної Греції та античного Риму відіграли визначну роль в історії формування політичної думки, у тому числі у розвитку ідей політичного лідерства. Хоча самого поняття «політичний лідер» не існувало, проте вже тоді мислителі Греції і

Риму подарували сучасній науковій традиції значну кількість концепцій та доктрин.

1.1 Стародавня Греція

Особливо велика роль у розробці ідей політичного лідерства належить давньогрецьким мислителям. Саме завдяки їм був зроблений перехід до раціонально-логічного способу пізнання суспільних явищ. Політична думка античної Греції пройшла у своєму розвитку різні етапи. Сформовані раціонально-логічні, філософські, а пізніше і наукові способи підходу до оточуючого світу поставили розвиток проблеми політичного лідерства на теоретичну основу.

1.1.1. Архаїчна Греція (VIII—VI ст. до н.е.)

Проблема політичного лідерства в Стародавній Греції започаткована міфами та безсмертними героями Гомера.

Гомер — легендарний давньогрецький поет.. Вважається, що жив у VIII ст. до н.е. Іонієць, народився у Смірні (Мала Азія, сучасна Туреччина) або на острові Хіос. Автор «Іліади».

Для Гомера політичний лідер — це герой, який має напівбожественне походження («богоподібний»). Попри це, герої смертні. Тому, щоб зрівнятися з богами, вони прагнуть проявити мужність у війні, прагнуть до безсмертної слави. Гомер честь людини ставить вище ніж життя і робить її сильніше за волю богів. Тобто, герої (лідери) утворюють своєрідний шляхетний стан, у якому найбільше цінуються мужність, честь, слава.

Героями (лідерами) вважалися також люди, які мали вплив і після смерті: засновники міст, видатні законодавці (напр., Солон), люди що загинули на війні (напр., воїни Марафона), засновники філософських шкіл, великі поети тощо. Віра в героїв грала велику роль у грецькому суспільстві, іноді до них зверталися як до богів.

Таким чином, перші історичні дослідження феномену лідерства спиралися на міфічні уявлення і були пов'язані з обґрунтуванням культу героїв. Пізніше, на базі первісної міфології в ході розкладу родоплемінного ладу та зародження цивілізації формується філософія.

В античній Греції філософія формується в містах-державках (полісах) на межі VII—VI ст. до н.е. спочатку на західному узбережжі Малої Азії (в Іонії), потім — у грецьких містах острова

Сицилія і, нарешті, в Афінах (V ст. до н.е.). Представниками філософсько-етичного осмислення політичного лідерства в цей період були Сім мудреців і Геракліт.

«Сім мудреців» (VII–VI ст. до н.е.) — мислителі та державні діячі Греції.

«Сім мудреців» розширили перелік морально-етичних вимог, які мали форму всезагального. Усі вони понад усе у лідерів цінували доброчесність, розум, прозорливість і мудрість. Мудреці також підкреслювали, що необхідно всім дотримуватись відповідних норм і законів.

Таким чином, давньогрецька філософія починається з «семи мудреців», а вже потім іонійські філософи досягнули в афоризмах форму всезагальності переносять на світогляд. Видатним представником іонійської філософії був Геракліт.

Геракліт (біля 554—483 до н.е.) із Ефеса, грецький філософ, представник Іонійської філософії. Виходець з роду царів і жерців. Головний твір Геракліта — «Про природу».

Політичні лідери у Геракліта — це аристократи за народженням і по духу, які здатні керувати державою (право кращих). Кращі — це ті, які пізнали істину мудрості, тобто досягнули логос, загальну закономірність. Геракліт розробив теорію справедливих війн («війна є батьком усього») і на її ґрунті заснував етику Слави, Долі та зверхності Великої людини. На думку Геракліта, той, хто загинув у бою, буде прославлений богами і людьми. Таким чином, у Геракліта політичний лідер — герой воїн.

1.1.2. Класична Греція (V—IV ст. до н.е.)

Вершина розвитку давньогрецької філософії датується від др. пол. V до кінця IV ст. до н.е. Щодо героя (політичного лідера), то починаючи з V ст. до н.е. грецькі мислителі зводять постать героя з недосяжного для простих (вільних) громадян п'єдесталу героя-завойовника до людини, що може втілити в собі соціально-етичну досконалість. Тобто тепер героєм міг стати мислитель, учений-філософ тощо. Філософ Демокріт рішуче розриває з міфологічною традицією уявлення про богів і героїв.

Демокріт (бл. 460—370 рр. до н.е.) з Абдери, грецький філософ, представник античної атономістики. Написав понад 70 наукових праць.

Демокріт був одним із перших філософів-матеріалістів. Він виступав проти грецької релігії. Боги для нього лише повітря, де

вміщенні вогнями атоми; Зевс — сонце, Афіна — розум тощо. Політична думка мислителя охоплює судження про державу і владу, демократію і свободу, правосуддя і законодавство. Він був прибічником побудови внутрішньополітичного життя на засадах громадянського миру і державного законодавства. Торкаючись проблеми правителів і політичних лідерів, Демокрит вважав, що інтереси держави треба ставити вище за все інше і дбати, щоб вона добре управлялася і що закон виявляє своє благодійне діяння лише тим, хто йому підкоряється. Філософ підкреслював, що тільки при одностайності можуть бути здійснені великі справи. На думку Демокріта, люди більше пам'ятають про зроблені керівниками помилки, ніж про вдалі їхні вчинки, тому що керівник обирається не для того, щоб погано вести справу, «а щоб добре».

Про успіхи реальних політичних лідерів розповідають давньогрецькі історики Геродот, Фукидід, Ксенофонт.

Геродот (біля 484—425 рр. до н.е.). Народився в Галікарнасі. Тривало мандрував. Були дружні стосунки з Періклом і Софоклом. «Історія» (Historiēs Apodēixis) Геродота., складається з 9 книг (у II ст. н.е. кожна книга була названа ім'ям однієї з 9 муз).

Розповідаючи про успіхи історичних діячів (Дарія, Ксерокса, Кімона, царя Леоніда, Фемістокла та ін.), Геродот відзначає їхні особисті здібності й уміння. Торкаючись політичних біографій політичних лідерів давньогрецької та перської історії, він переконаний у тому, що боги заздять людям і фортуна гнобить тих, хто досягає дуже великих успіхів і щастя.

Фукидід (460—396 рр. до н.е.), афінський історик. Брав участь у політичному житті Афін. «Історія» Фукидіда (8 книг), присвячена Пелопоннеській війні, в якій він брав участь, як один з афінських стратегів.

«Історія» Фукидіда є вершиною давньогрецької історіографії, адже вона написана на вірогідних фактах, а не на легендах та здогадках. Фукидід був прибічником поміркованої і розумної влади й вороже ставився до радикальної демократії. Його ідеал політичного управління суспільством — помірковане олігархічне правління народних обранців, яке здатне поєднати олігархічні й демократичні елементи суспільства.

Ксенофонт ((430—355 рр. до н.е.), історик, письменник; учень Сократа), був представником афінської аристократії, але симпатизував спартанському державному ладу, а його ідеалом політичного лідерства була спартанська правляча еліта з її системою виховання представників влади та проведенням суворої владної політики. Політичну систему Спарти та її політичних

лідерів він вихваляє у творах «Агесілай», «Лакедемонська Конституція» тощо.

Реалізацією нового підходу до політичного лідерства був значний державний, культурний діяч Афін — Перікл (495—429 рр. до н.е.), який правив державою на основі вільних виборів протягом майже 32 років. Він був «перший серед афінян» (Фуکیدід). На прикладі Перікла Фуکیدід називає чотири добродієвості, які повинен мати політичний лідер. Він повинен бути розумним, мати здібності оцінити політичне становище, правильно вгадати події і відповісти на них діями. Він має бути красномовним, тобто вміти прихилити на свій бік слухачів так, щоб його дії підтримав увесь народ. Він повинен бути великим патріотом, для нього на першому місці повинні бути інтереси громади, її членів і честь афінського полісу. І, нарешті, четверта добродієвості: він повинен бути цілком безкорисливим.

Афіни часів правління Перікла дали двох великих філософів: Сократа й Платона, які започаткували метод логічно-понятійного аналізу політичних процесів.

Сократ. Афінський філософ (470—399 рр. до н.е.), син каменяра та повивальної «бабці». Входив до складу народних зборів Афін. Письмових праць не залишив. Діалоги Платона і Ксенофонта — джерело для вивчення філософії Сократа.

З іменем Сократа пов'язане виникнення моральної філософії. Законність і справедливість були для Сократа абсолютними і тожними цінностями та в свою чергу асоціювалися з поняттями «правда», «мудрість», «моральність», «благочестя» тощо. Сократ виступав за те, щоб керівництво державою, усім політичним життям здійснювали тільки кращі, обрані політичні лідери. Філософ говорив про необхідність кваліфікованого керівництва державою¹, проводив аналогію між державним діячем і кормчим на кораблі, критикував вибори політичних діячів по жеребу². Сократ навчав своїх учнів, що обирати державних діячів за допомогою бобів є безглуздість, тоді як ніхто не хоче мати обраного за допомогою бобів керманіча, тесляра, флейтиста.

Визнаючи право на політичне лідерство за людьми, що наділені добродієвості богами, Сократ значно вище цінує тих, хто наділений вищою та найважливішою добродієвості (арете), якою він вважав «добродієвості політичну» і до якої відносив

¹ Після смерті Перікла в Афінах почали правити «демагоги», та ті, хто не мав попиту державного управління.

² По жеребу (за допомогою бобів) обирали 9 архонтів, 500 членів Ради, 6 тис. галіастів (судій) тощо. Тільки стратеги обиралися на народному зібранні шляхом голосування.

мистецтво управління полісними справами. Таким, чином, Сократ пов'язував політичне лідерство не лише із знаннями, а й ситуацією, відповідність якій робили актуальними ці знання. Все ж двері до лідерства, за Сократом, відкриває лише наполеглива праця в царині професійної діяльності. Проте лише філософи й можуть опанувати вищу доброчесність-доброчесність політичну.

Найвидатнішими представниками політичної думки, які зробили вагомий внесок у розвиток концепції політичного лідерства Стародавньої Греції, були Платон і Аристотель.

Платон. Афінянин філософ (427—347 рр. до н.е.) походив з аристократичного роду. Справжнє ім'я — Арістокл. Платон — від «платос» (широкоплечий). Був всебічно освічений, його вчитель — Сократ. Довго мандрував (Єгипет, Персія, Вавилон, Греція). В Афінах відкрив свою школу — Академію.

Платон абсолютизував поняття держави та її ролі в житті суспільства і окремих його членів. Будучи зворушений судом і стратою Сократа³, почав розробляти проект державного устрою, що заснований на принципах справедливості. Ідеї про державу і політичних лідерів систематизовані у працях «Політика, або Держава»⁴ і «Закони» (у формі діалогів).

Ідеальна держава Платона складається з трьох станів: правителі — філософи, воїни та деміурги (ремісники, купці, землероби). Для ідеального політичного устрою потрібно, щоб філософи стали царями, а царі — філософами. Правителі-філософи (політичні лідери) довго вчаться (від природи вони повинні мати особливі здібності) і, ставши правителями, не переймаються проблемами свободи громадян. Для них головне — благо всієї держави, єдиної спільноти. Вони не повинні переконувати загал у справедливості реформ, достатньо, якщо реформатори переконані в тому самі. Вони мають право застосовувати різні методи для досягнення блага держави, оскільки мета виправдовує засоби. А громадянам — царська неправда. Тільки тоді в державі запанують спокій, рівновага, порядок.

Платонівське уявлення про політичного лідера містить такі людські якості, як природна схильність до знань, любов до істини, поміркованість. Крім того, вони мають бути мужніми людьми, правдивими, відкидати брехню. Для них мають бути притаманні, на думку філософа, високі помисли і природний тонкий

³ До влади в Афінах приходив тиран Критій. Він присуджує Сократа до страти (Сократа примусили випити отруту — цикуту).

⁴ Латинська назва твору «Respublica».

розум, своєрідність якого робила б людину «сприйнятою до ідеї сущого».

Політичному лідеру, підсумовує Платон, мають бути притаманні чотири добродіє: пам'ять від природи, здатність до пізнання, великодушність, тонкість, до того ж він має бути другом і родичем істини, справедливості, мужності і розсудливості. Отже, перед нами ідеальний образ політичного керівника, державного мужа, з якого вже знято шати міфічної героїки.

Таким чином, еволюція поглядів на політичне лідерство від Гомера до Платона полягала у наближенні його природи від божественної до людської.

Державне управління та політичне лідерство були об'єктами емпірико-теоретичних досліджень видатного філософа античності Арістотеля. Саме з іменем Арістотеля пов'язане зародження політичної науки як окремої науки.

Арістотель (384—322 рр. до н.е.). Його батьківщина — поліс Стагір, поряд з Македонією. Батько філософа Нікомах був придворним лікарем македонського царя Амінті II. 20 років Арістотель був слухачем Академії Платона (з 17-ти років). Після смерті Платона Арістотель довгий час мандрував, потім став вчителем О. Македонського. В 335 р. до н.е. заснував в Афінах свою філософську школу — Лікей.

Арістотель — мислитель-енциклопедист залишив твори у всіх важливих галузях знань. У праці «Політика» філософ сформулював власне бачення державного управління та політичного лідерства. Форми державного устрою він ділить на правильні: монархія, аристократія, політія, і неправильні: тиранія, олігархія, демократія. Зразком державного володарювання він вважав аристократію, яка обирається на вищі державні посади за ознаками шляхетного походження, багатства та добродіє. Арістотель був переконаний у тому, що володар повинен сам пройти школу підпорядкування.

Політичний лідер, на думку Арістотеля, в очах своїх підданих має бути не тираном, а опікуном, він повинен вести скромний спосіб життя, не дозволяти собі надмірностей, знатних залучати на свій бік привітливостю, а народом керувати за допомогою демагогічних засобів. Мислитель був переконаний, що політичними лідерами можуть бути лише військові та законотворці, які й є справжньою аристократією.

Політичний лідер, за Арістотелем, повинен мати три якості: 1) співчувати існуючому державному устрою; 2) мати великі здібності управління; 3) бути добродієм і справедливим. Ідеал політичного лідера на думку вченого — мудрий філософ-законодавець і

«батько-засновник» держави. Панування людини, замість розуму і закону, на думку філософа, може привести до тиранії.

В особі Арістотеля філософська думка стародавньої Греції досягає свого апогею, і починається формування Європейської культури. Цей процес, на думку сучасних філософів, триває і нині, оскільки не можна уявити сучасну цивілізацію без надбань античної спадщини.

1.2. Стародавній Рим

У II ст. до н.е. Рим володіє більшою частиною стародавнього світу, і під його економічний та політичний вплив потрапляють поліси континентальної Греції. Тож у Рим починає проникати грецька культура. Але римська культура формується в інших умовах. Військова експансія Рима щодо інших країн (як цивілізованих, так і «варварських») створює можливості для формування саме римського мислення. У римлян головним вважався культ легендарних героїв-воїнів і громадян, на відміну від греків з їх культом філософів-державних діячів.

1.2.1. Республіканський Рим (VI—I ст. до н.е.)

Для римлян періоду республіки не була характерна героїзація посадових осіб. Крім знатного походження слід було мати таланти, мужність, щоб заслужити право зайняти найвищі політичні посади. В політичній історії Риму збереглися імена видатних політичних лідерів: консулів, трибунів, принципів, які за своїми організаторськими талантами, хоробрістю, мужністю та високою моральністю піднялися високо над собою подібними. Найвідоміші консули й трибуни (напр., консули Сціпіон Африканський, Марій, трибуни Тіберій і Гай Гракхи) мали природні таланти: розум, організаційні здібності, холонокровність, мужність. Вони були справедливі, великодушні, чесні, непідкупні. У Римській республіці домогтися перших політичних посад можна було маючи, в першу чергу, репутацію високоморальної людини.

Яскравим представником давньоримської політичної культури епохи республіканських часів був Цицерон.

Марк Туллій Цицерон (106—43 pp. до н.е.) — давньоримський політичний діяч, оратор, філософ та літератор. Цицерон народився в м. Арпіна (Південний Лаций), вбитий поблизу м. Формій. Цицерон автор праць «Про державу» (залишалась у фрагментах), «Про закони» тощо.

Держава, на його думку, — узгоджене правове утворення, здобуток народу, основою якого є угода між народом і «могутніми людьми». Управляти державою (тобто бути політичним лідером) може людина, що наділена добродетеллю, здатна оволодіти знаннями про державу і право та застосовувати їх у дійсності. Політичний лідер, за Цицерона, має розбиратися в усьому, що стосується повсякденного життя, державного устрою, суспільних порядків, суспільних уявлень, природних властивостей і традицій. Політичний лідер, на його думку, чудовий оратор. У книзі «Про оратора» Цицерон малює ідеальний образ всебічно-освіченого політика-оратора. Цицерон використав слово «*humanitas*» як «освіту», маючи на увазі що лідером може стати тільки освічена людина. Також, на думку Цицерона, політик — моральна і мужня людина, адже мужність та бездоганна діяльність прикрашаються вшануванням, нагородами, пишністю, а пороки та злочини караються пенями, ганьбою, кайданами, побоями, вигнанням і смертю. Добродетель лідера — це переборення всіх життєвих знегод силою волі.

У 49 році до н.е. в Стародавньому Римі починається громадянська війна: боротьба за владу між Г.Ю. Цезарем іта Г. Помпеем Великим, що з рештою привела до занепаду Римської республіки. Портрети політичних лідерів того часу створює у своїх історичних працях Г. Саллюстій.

Гай Саллюстій (86—35 рр. до н.е.) — римський історик, народний трибун, сенатор, проконсул у Новій Африці.

Історик вважає, що до занепаду держави привів моральний розклад нобілітету⁵. Критикуючи нобілітет, Саллюстій виступає як виразник римської демократії. Для нього головна рушійна сила історії — це діяльність політичних лідерів, тому у своїх працях важливу роль відводить Катиліні, Цезарю, Катону, Суллі та ін. визначним особам Риму. Так, на прикладі Катиліні, він описує шлях до державного злочину талановитого, але розпутного державного діяча.

У 45 р. до н.е. Ю. Цезар стає єдиновладним правителем великої Римської держави. Сенат проголосив його «батьком вітчизни», йому поставили статую з написом «Напівбогові». Зі створенням Римської імперії змінилася суть першого суб'єкта політичної влади в Римі. Сталося поєднання законодавчої, виконавчої, судової влади; особа імператора обожнювалась.

⁵ Нобілітет — правлячий прошарок римської знаті.

У 44—33 рр. до н.е. почалися громадянські війни, Римська республіка пала.

1.2.2. Римська імперія (I—V ст.)

Принципат Октавіана Августа (27 р. до н.е. — 14 р. н.е.) став часом подолання кризових явищ у Римській державі. Ідеологічне забезпечення програми відродження старовинних творів, яку оголосив Август, було доручено Т. Лівію.

Тит Лівій (59 р. до н.е. — 17 р. н.е.) — римський історик епохи принципата О. Августа. Написав твір «Історія Риму від заснування міста» у 142 томах (залишилися 1—10 та 21—45).

У своїх творах Т. Лівій малює образи військово-політичних лідерів, які відзначалися високою моральністю і героїзмом. Люди з відважністю, відзначав Лівій, «досягають великої слави». Історик вважав, що у лідера є дві важливі риси: по-перше, він сам кудись йде, по-друге, він може повести за собою людей.

У період ранньої Римської імперії (I—II ст.) портрети політичних лідерів створює К. Тацит.

Корнелій Тацит (55—120 рр. н.е.) — видатний давньоримський історик. Був претором, консулом, проконсулом римської провінції Азія. Основні праці «Історія» (14 книг) і «Аннали» (16 книг).

Одних імператорів історик ототожнює з носіями добра і блага, інших — з уособленням зла і ганьби. З повагою описана політична діяльність Цезаря, Августа, Клавдія, Тита. Імператори Тиберій, Г. Калігула, Нерон, Отон названі тиранами. За Тацита, поганим імператорам подобається необмежена влада, добрим — помірна свобода.

Сучасником Тацита був видатний грецький історик і філософ Плутарх. Еллада в цей час стала провінцією Риму і називалася Ахаєю.

Плутарх (45—127 рр.). Народився в м. Хероїї, здобув блискучу освіту в Афинах, Александрії та Римі. Автор відомих «Порівняльних життєписів» і низки філософських творів.

«Порівняльні життєписи» по праву вважаються вершиною античного біографічного жанру. Біографії 26 видатних греків і римлян викладаються попарно і завершуються порівняннями.

У своїй праці Плутарх намагається запропонувати моральні зразки, яких слід дотримуватися і яких слід уникати політичним лідерам. Він був переконаний, що доброчесність, як і пороки дія-

чів минулого залишаються прикладами для наслідування у майбутньому. Так, у характеристиці афінського політика-реформатора Перікла автор звертає увагу на його виняткову особистісну скромність і порядність. Плутарх підкреслює, що за часи тривалої політичної діяльності Перікл не ходив ні до кого з друзів на обід, тому що «панібратство», на його думку, має таку силу, що перед ним не може «встояти ніяка величність».

Про Олександра Македонського він, зокрема, пише, що ще в дитячі роки виявилася його байдужість до тілесних радощів, а честолюбство приводило до того, що його склад думок був не по віку серйозним і величним. Про Цезаря Плутарх пише, що той був обдарований багатьма яскравими якостями, але найбільше шанував політичну та військову славу, тому що добровільно кидався назустріч будь-якій небезпеці і був готовий переносити будь-які труднощі.

Таким чином, Плутарх став фундатором моральної оцінки дій видатних політиків і полководців в античній літературі і продовжив платонівську традицію зображення ідеального образу лідера.

Біографії римських імператорів від Цезаря до Домініціанта описані давньоримським істориком і письменником Светонієм.

Гай Светоній Транквіл (70—140 рр.) — римський історик і письменник. При Адріані керував імператорської канцелярією і мав доступ до архівів. Мав багато праць, але залишилися тільки біографії 12 перших імператорів — від Цезаря до Домініціанта («Життя дванадцяти Цезарів»).

Светоній на конкретних прикладах ілюструє «добрих правителів» і «тиранів». Так, політична біографія Юлія Цезаря свідчить про блискучу освіту, видатні здібності полководця і державного діяча. Політичні успіхи Цезаря пов'язані з низкою його особистих якостей і вчинків, які привели його до верховної влади. Портрет Цезаря, створений Светонієм, насичений ораторськими, політичними та військовими здібностями, які були притаманні першому римському імператорові, а також його терплячості незалежно від скромних фізичних даних.

Імператора Нерона Светоній описує як самозакоханого, жорстокого і розпутного тирана, зайнятого переважно власними «акторськими» успіхами, а не державними справами, які він передовірив своїм рабам та іншим тимчасовим правителям. На думку Светонія вбивство Нерона у віці 32 років стало порятунком від тиранії.

Книга Светонія є цінним джерелом політичної культури Риму, де показано подоби політичних лідерів. Книга свідчить, що боротьба за володарювання часто обертається втратою людських гідностей.

У II столітті, наприкінці ранньої Римської імперії правив і займався філософією Марк Аврелій.

Марк Аврелій (121—180 рр.) — римський полководець, імператор (з 161 р.), представник античного стоїцизму у філософії. Народився у сім'ї сенатора.

У праці «Наодинці з собою», філософ наводить свої погляди на володарювання. За М. Аврелія політичному лідеру потрібно намагатися зберегти в собі простоту, добропорядність, незіпсованість, серйозність, скромність, відданість справедливості, благочестя, доброзичливість, волелюбність, твердість у виконанні потрібної справи. В цій настанові філософ-імператор сформулював основні моральні й гуманістичні завдання володаря.

У часи пізньої імперії (III–V ст.) імператорами ставали все більше випадкові люди, що призвело до падіння реальної влади імператора, не кажучи вже про моральність.

Давньоримська політична література завершує знайомство з поглядами та концепціями античних мислителів на сутність володарювання. Оцінка стародавніми авторами місця і ролі правлячих еліт і політичних лідерів стала основою наукової розробки сучасної політичної науки з проблем елітотворення і лідерства.

2. Уявлення про політичне лідерство в епоху Середньовіччя

Початком Середньовіччя в історії вважається падіння в 476 р. Римської імперії. Але головним чинником, який справив вплив на зміну епох, на всі сфери життєдіяльності західних суспільств, їх системи світогляду і цінностей було розповсюдження Християнства. Раннє Християнство обґрунтовало ідеї рівності і братерства людей, рівних у гріхах і добродійності; воно заперечувало як культ античних богів, так і культ імператорів. З перетворенням Християнства в офіційну релігію (325 р. н.е.) культовою постаттю стає насамперед Христос, потім святі апостоли, канонізовані діячі Церкви, держави. Шлях до ідеологічного та політичного лідерства тепер пролягав через Церкву, бо їй належало право освячення, і вся церковна організація підключалася до апологетики християнських героїв. Вони суттєво відрізнялися від античних

героїв своєю суворою добродесністю, аскетизмом, культом страждань і мук за святу справу. Суб'єкт політичної влади, якщо він у глибині душі мріяв про майбутню канонізацію, мусив за життя робити великі послуги Церкві, вести принаймні ззовні благочесний спосіб життя.

У II–III ст. виникає перша християнська богословська література. В легендах про мучеників-святих формується ідеал активного, стійкого борця за правду і праведність. Починається нова епоха в історії уявлень про лідерство в суспільстві.

2.1. Східна Римська імперія (Візантійська імперія)

У 395 році від Риму відділилася Східна Римська імперія, пізніше як Візантійська імперія (Греція, Центральні і Східні Балкани, Мала Азія, Сирія, Палестина, Єгипет) — середньовічна феодална держава, яка проіснувала до 1453 року.

Політичні доктрини Візантії спиралися на римську ідею імператорської влади, державності, антично-еллінських традицій і християнського уявлення про монархічну форму правління. На цій основі в імперії поступово була сформульована оригінальна політична доктрина, що набула завершеного вигляду в IX–X ст. Римська авторитарна ідея влади спиралась на неподільність влади, владу закону, а не традицій. За прикладом імператорського Риму політична структура Візантії набула рис самодержавної монархії, де влада імператора (з 629 р. «василевса» (грец.)) не була обмежена ніякими умовами. Імператор — єдиний політичний лідер. Він мав усю повноту виконавчої, судової і законодавчої влад, одночасно був головнокомандувачем армії. Християнська Церква обґрунтувала теорію походження імператорської влади від Бога, дала релігійну санкцію необмеженій християнській монархії. Від особи василевса (політичного лідера) Церква вимагала християнської добродесності, благочестя, милосердя і смирення.

За імператора *Юстиніана I (527—564 pp.)* у Візантії були ліквідовані залишки республіканських установ і впроваджені Корпус громадянських прав (*Corpus juris civilis*), який передбачав узаконення безгрішності влади імператора. Імператор ставав «живим законом», була підтверджена його необмежена влада. З VII ст. вводиться нова титулатура імператорів, до василевса додається ще титул автократа (самодержця) імперії ромеїв. Імператори стали тепер монархами «милістю Божою».

До формування концепції верховної авторитарної влади долучився імператор Лев III Ісавр (717 — 741 рр.). За його правління з'явився перший по справжньому візантійський законодавчий документ, який дістав назву «Еклог» (Вибір). Лев III стверджував, що імператор має право втручатися і в церковне життя, тобто імператор — єдиний політичний лідер. Римському Папі Григорію II він писав: «Я імператор і священник» (це були ідеї цезаропапізму).

Таким чином, для Візантії були притаманні розуміння суб'єкта (політичного лідера), як у всевладного імператора. Характерною особливістю політичної влади у Візантії стало її підкорення Церкви. В союзі держави й Церкви перша в особі автократора стала домінуючою.

За імператора Лева VI (886 — 912 рр.), званого Мудрим, у новому законодавчому збірнику «Ісагозі» було дано нове тлумачення імператорського титулу (політичного лідера) і зазначено, що його влада є «загальне благо для усіх підданих», оскільки він володіє багатьма добродіями: не гнівається, поміркований, однаково милосердний, урівноважений з усіма, нікого не переслідує і роздає нагороди відповідно до чеснот кожного. У своїй праці «Тактика» Лев VI відновив міф про військові доблесті монарха-рицаря-воїна. Трохи пізніше імператор Костянтин VII Багрянородний (905 — 959 рр.) у книзі «Про управління імперією» ще раз визначив божественні джерела походження влади імператора, його обов'язки, спадковість влади.

2.2. Західна Європа. Епоха раннього та високого середньовіччя (V—XIV ст.)

Інша ситуація склалася у Західній Європі. На відміну від Візантії, на заході римської спадщини утворилося кілька великих держав і певна кількість дрібних.

У період раннього середньовіччя (V—XI ст.) в більшості Європейських країн християнська церква стала державною. У всіх країнах панував релігійний світогляд. Основні принципи християнського віровчення служили одночасно базисними положеннями філософських міркувань.

В уявленнях мислителів середньовічної епохи людина складається з трьох начал: душі, духа і тіла. Найвищою частиною людини є дух, який служить у ній свого роду «іскрою Божою». З цих позицій і формується середньовічне поняття про політичних лідерів.

Найвідомішим християнським мислителем цього часу, який розглядав ці проблеми, був Августин Аврелій.

Августин Аврелій (354—430 рр.) народився у м. Тагаста (Північна Африка), був сином батька-язичника і матері-християнки. Вивчав риторику в Карфагені, Римі і Мілані. Протягом 34 років очолює єпископську кафедру у Гіппоні.

Філософія Августина виникла як симбіоз християнських і античних доктрин. З давньогрецьких філософських вчень головним джерелом для нього був платонізм. Ідеалізм Платона в метафізиці, визнання відмінності духовних принципів у структурі світу (добра і погана душа, існування окремих душ), наголос на містичних факторах духовного життя — все це вплинуло на формування його власних поглядів. У тому числі і на лідерство в політиці.

Інтелектуалізм Августина став визначальним духовним фактором середньовічного філософського мислення, здійснив у подальшому вплив на всю християнську Європу.

Християнській основі своєї філософії Августин надав великого значення. Бог єдиний, існування якого незалежне, решта існує лише завдяки божественній волі. Душа людини близька Богу і безсмертна. Тому людині потрібно турбуватися про душу, пригнічуючи прагнення до чуттєвих насолод.

У трактаті «Про град Божий» Августин не тільки виклав основи християнської політичної доктрини (постійна боротьба праведного з грішним), а й обґрунтував вимогу підкорення світської влади церкві. Він стверджував, що оскільки головна умова обопільного союзу в кожній державі полягає в підкоренні царям і взагалі вищій владі, значно більше повинні ми підкорятися в усьому Богові.

Римські папи — Лев I Великий (440—468 рр.), Григорій Великий (590—604 рр.), прагнучи реалізувати настанови А. Августина про домінуючу роль Церкви, зуміли домогтися від візантійських імператорів прийняття законодавчих актів, які закріпили першість апостольського престолу, скріплену заслугами святого Петра, гідністю Риму та соборними постановами. Умовами загального миру було визнано вселенську владу папи, що став верховним суддею єпископів, його вердикти не потребували санкцій імператорів, виступи проти пап розглядалися як образа віри та імператорської влади. Але, згодом, авторитет патріарха Константинопольського почав суперництво з Папою Римським. Християнство поступово втрачало єдність.

Настанови А. Августина спробував реалізувати син франкського короля Піпіна — Карл, коронований 768 р. Проводячи політику експансії, він створив велику державу й прагнув втілити в життя ідею А. Августина про Град Божий. Карл не сумнівався, що отримав владу від Бога, і, ставши у 800 році імператором за допомогою Папи, почав іменувати себе «за Божим милосердям», «вінчаний Богом». Уся його законодавча політика була спрямована на утвердження «святої правди», єдності й вічного миру. Під «святою правдою» він розумів повне й безперечне торжество християнської Церкви на землі. Водночас Карл прагнув забезпечити собі повну владу і над Церквою. Своєю діяльністю він зумів розпочати політичну і духовну консолідацію Заходу.

На початку другого тисячоліття (високе середньовіччя) середньовічні теологи активно розробляли питання суті людини (безумовно, це мало відношення і до проблеми політичного лідерства). Так, батько схоластики англієць А. Кентерберійський (XI ст.), використовуючи постулати логіки, обґрунтував необхідність втілення Бога в людині; німець Альберт Великий (XII ст.) вважав особливим досягненням людини її сумління, завдяки якому особа втілює універсальні принципи моральної поведінки; шотландець Д. Скотт (XIII ст.) поставив проблему волі у центр свого політичного вчення: тільки в умовах абсолютної свободи можна створювати велике.

Церковні теологи намагалися узагальнити образи європейських правителів (політичних лідерів) того часу. Серед них — один із найвпливовіших мислителів всесвітньої історії — Фома Аквінський.

Фома (Тома) Аквінський (1225—1274 рр.), італійський теолог і філософ. Народився поблизу Аквіно (Сицилійське королівство). Навчався у Парижі. Систематизатор середньовічної схоластики. Пристосував вчення Аристотеля до католицизму. Вчення Ф. Аквінського — томізм — невдовзі після його смерті було визначено офіційною філософією католицизму.

Ф. Аквінський у праці «Про правління володарів» вказав, що кращою формою державного правління є монархія, гіршою — демократія, оскільки вона переходить у тиранію. Він обґрунтував ідею всесвітньої зверхності Папи Римського як намісника Бога на землі. Монарх (політичний лідер), на його думку, має бути моральною, розумною людиною і що в разі перетворення монархії на тиранію «припустимі виступи підданих проти тирана».

У країнах Західної Європи в період середньовіччя по-різному підходили до проблеми верховної політичної влади (тобто, по суті,

до політичного лідерства). У період розкладу феодалізму утворилося багато малих держав, і кожна з них мала військових лідерів. Західноєвропейський феодалізм був певною мірою «турніром континентального масштабу», який постачав, окрім коронованих героїв (так би мовити, за посадою), і видатних лицарів, полководців, державних мужів, що були непересічними постатями тих часів. Але, організацією панування була християнська церква. Саме панування релігійного світогляду, носієм якого і була християнська церква, призвело до занепаду багатьох гуманітарних наук, загальмувало загально суспільну думку на кілька століть.

Криза католицизму за часів Середньовіччя супроводжувалася низкою гучних політичних подій. Серед них: Авінйонське полонення Пап французькими королями (1309—1377 рр.); «Великий розкол» (1378—1417 рр.), коли відбувся розподіл католицького кліру спочатку на дві, а потім на три церкви, які очолювали ворогуючі один з одним Папи; створення незалежною від Ватикану англійської церкви (1534 р.) і нарешті — Реформація в Європі.

3. Теоретичні розробки влади й управління епохи Відродження

Новий час, або Модерна епоха — доба всесвітньої історії, якій здебільшого відводять часовий проміжок від середини XV до кінця XIX — поч. XX ст. Це перш за все **Відродження**, чи **Ренесанс**, як світська спрямованість і гуманістичне світосприйняття з переосмисленням спадщини класичної давнини. Це і період *Великих географічних відкриттів та Реформації*, з формуванням нових світоглядних засад, цінностей і мотивацій, що привели до складання капіталістичних відносин. Це доба промислових революцій з соціальними перетвореннями, та індустріальним переворотом, зі становленням і перемогою капіталістичних відносин, та утворенням індустріальної цивілізації. **Новий час** приніс теорії, що обґрунтовували спроможність облаштування суспільства на принципах раціоналізму, з ідеалами свободи і громадянської рівності. До цих ідеалів прагнув новий клас — буржуазія, який з кожним століттям боротьби проти феодалізму перетворював ці теорії на яскраву епоху широкого ідейно-політичного руху в країнах Європи, який дістав назву **Просвітництва**.

Концептуально Новий час вніс свої наукові поправки в загальновідомі теорії лідерства. Серед науковців того часу найвідомі-

мішими в плані наукової проблематики лідерства були вчені Е. Роттердамський, Н. Макіавеллі, Т. Гоббс, Дж. Локк, Т. Карлейль, Ш. Монтеск'є, П. Помпонаці, Ф. Бекон, Р. Декарт, Дж. Віко, Г. Гроцій, Б. Спіноза, Г. Лейбніц, А. Шопенгауер, Ф. Ніцше та інші.

Ранній новий час представляє Еразм із Роттердаму або *Еразм Роттердамський* (1469—1536 рр.).

Нідерландський письменник, богослов, філософ і педагог. Головна праця присвячена пошукам миру між людьми — трактат «Скарга Миру, звідусіль вигнаного і поверженого» (1517), котрий не втратив своєї актуальності і понині.

На думку Роттердамського правителя, що розв'язують війни, «скоріше звірі, ніж люди», бо через них гине величезна кількість ні в чому не винних людей. Більше того, вважає вчений, вони навіть гірші звірів, бо ті вступають в двобій лише тоді, коли голодні чи захищають власних дітей, а війни не потрібні простим людям, представникам різних віросповідань і народів, бо народи різних країн і епох ненавиділи і проклинали тих, хто розв'язував чи не хотів припинити війну. Правителі мають бути мудрими — «ради народу, а не ради самих себе», «багатими», якщо «багатий» їх власний народ, «щасливими», якщо зуміли «ощасливити» всіх. Ідеї, що не втратили своєї актуальності. Вчений вважав, що для відновлення «згоди між людьми» не потрібно нічого, крім «спільної назви homo — «людина».

Ніколо Макіавеллі (1469—1527 рр.) працював над трактатами про деспотичне, тиранічне та часом деструктивне володіння.

Державний секретар Флоренції, політичний діяч, мислитель, гуманіст, поет і драматург епохи Відродження. Його часто називають батьком сучасної політичної філософії та політології.

Враховуючи конкретні історичні умови Італії початку XVI ст., Н. Макіавеллі розробив певний кодекс політичної поведінки владаря, який не збігався з моральними правилами особистості, що не є суб'єктом політичної влади. Оскільки життя владарів коротке, то буває так, що таке царство існує лише стільки, скільки існує могутність його царя. Тому царства, які залежать від доблесті однієї людини, недовговічні, оскільки ця могутність зникає зі смертю владаря. Звідси висновок про те, що мало мати владаря, який би мудро керував державою протягом усього життя, а треба мати такого владаря, який би встановив такі порядки, щоб це благо не пропало після його смерті.

У цілому теорія лідерства Н. Макіавеллі містить такі основні положення: влада лідера корениться в підтримці його прихильників; підлеглі повинні знати, що вони можуть чекати від свого лідера, розуміти, що він чекає від них; лідер повинен володіти волею до виживання; правитель — завжди зразок мудрості і справедливості для своїх прихильників.

Головним у його концепції правителя було переважання загальнодержавних інтересів, політичних цілей над регіональними, стратегії над тактикою. Мислитель розвиває думку, що для людини є досить привабливою влада над іншими. Однак для досягнення влади, на його думку, варто сконцентрувати всі уміння та навички, щоб здобути владу та втримати її у власних руках. На цьому шляху виправданим є будь який вчинок (включаючи злочини, братовбивства, зради) заради отримання влади. І якщо цього не зробиш ти, повчає автор «Державця», то перемогу отримає близька до тебе людина, яка переступить через ті моральні застереження. Макіавеллі підкреслює, що аморальність і деструкція — основні інструменти ведення політичних відносин і досягнення лідерства у будь-якій соціальній системі. Мислитель вважав, що в основі політичної поведінки лежать вигода і сила, а не мораль, основана на гуманістичних засадах. На його думку, саме на ці чинники і варто опиратись під час ведення політичних відносин. Зазначеному італійському мислителю приписують і такі слова «мета виправдовує засоби» та «від природи всі люди є злими та невдячними». Його практичні поради вдало використали Кромвель, Наполеон, Сталін, Путін — вмотивовано виправдовуючи вбивства, зраду, брехню, прикриваючись «макевіалізмом» — політикою зневаги до законів та моралі.

У його трактуванні політичний лідер — це державник, що об'єднує, репрезентує усе суспільство і використовує для збереження свого панування і підтримки громадського порядку будь-які засоби, у тому числі хитрість і силу. Він вважав, що політик повинен поєднувати в собі риси лева і лисиці: лисиці — щоб уникнути розставлених капканів; лева — щоб знищити супротивника у відкритому бою. У своїй самій відомій роботі «Державця» Макіавеллі славить сильну особу володаря, непохитно стверджуючого високу державну мету і інтереси.

Реформація, як європейський суспільно-релігійний рух — XVI — серед. XVI ст, на думку *Мартіна Лютера* (1483—1546 рр.)

Німецький реформатор, засновник лютеранства, доктор богослов'я. Свої погляди оприлюднив 1517 у Віттенберзі у знаменитих 95 тезах, що спрямовувалися проти продажу індульгенцій (звільнення від гріха, дароване Церквою).

— це глобальне явище, яке докорінним чином змінить світ. Дійсно це не лише релігійний, а й суспільно-культурницький рух, що підтвердив становлення Нового часу, зародженням і розвитком буржуазних відносин, змінами у становій ієрархії, продовженням ренесансного вільнодумства, передвісником Просвітництва і сучасної секуляризації. Реформісти також відкинули «католицьке» розрізнення двох класів християн — правлячого клерикального і підлеглого йому мирського. Вони вважали, що усі християни однаково рівні перед Богом.

Послаблення папської церкви і самого інституту папства сприяло посиленню впливу імперської влади та її ролі у європейських справах. Влада світських правителів у державі не викликала у протестантів ніяких сумнівів. Мартін Лютер закликав правителів дбати не про власну вигоду та славу, а про добробут країни. На його думку, що владарює та управляє розумно той князь (монарх), який використовує владу не як привілей, а як повинність, покладену на нього Богом. Тобто християнський правитель має вважати себе слугою, а не паном народу.

Жан Кальвін (1509—1564 рр.), засуджуючи феодально-монархічні кола за насильства, свавілля, беззаконня, пророкував їм Божу кару, а у вченні

Французький протестантський проповідник. Проповідував що державна влада — божественна. Світська влада, за Кальвіном, підпорядкована владі духовній.

про «мирський аскетизм», що включало велику пошану праці, ініціативності, відповідальності, особистої моральності, сімейних цінностей, висловлював лояльність до справедливої державної влади та чесного правителя. Теодор де Без (наступник Кальвіна з Женеві), стверджував, що «народ» погоджується підкорятися правителю за умови, що він правитиме ним згідно з божественними і людськими законами.

4. Ідеї лідерства періоду Просвітництва як ідеологічне підґрунтя буржуазних революцій

Ідеї лідерства просвітників-мислителів стали основою класової самосвідомості буржуазії та ідеологічним підґрунтям буржуазних революцій у Голландії, Англії, Франції та інших державах. Революції XIX століття фактично завершили остаточну перемогу

капіталізму в економіці й панування буржуазії в політичній сфері. Політична думка нового часу з інших позицій характеризує владу і роль політичних лідерів в умовах буржуазного панування. Вагомий внесок у теоретичні розробки проблем влади й управління суспільством зробили *англійські мислителі*. Видатний англійський філософ-матеріаліст, ідеолог буржуазії *Томас Гоббс* (1588—1679 рр.)

Автор чисельних творів, у тому числі відомого трактату «Левіафан, або Матерія, форма і влада держави церковної і світської», вважав, що утримати людей від хаосу може лише сильна і нічим не обмежена влада монарха.

Він вважав, що діяльність людей і життя суспільства мають бути підпорядковані державній владі й регулюватися нею. Обґрунтовуючи всевладдя лідера у своєму трактаті, Гоббс надає йому широкі права і повноваження: диктувати підданам правила поведінки і можливість володіння власністю; здійснення судової функції; проголошення війни й укладання миру; призначення радників і міністрів; нагороджувати і карати; встановлювати почесні титули і табелі про ранги. Отже, Т. Гоббс, будучи прибічником необмеженої монархії, дійшов висновку, що абсолютна монархічна влада в суспільстві необхідна, щоб позбавити його членів від хаосу та насильства, а в обмін на владні повноваження монархові громадяни отримують безпеку і захист.

Суттєво відрізняються теоретичні погляди та концепції на проблеми володарювання і політичного лідерства англійця *Джона Локка* (1632—1704).

Автор праць з філософії, теології, політичної теорії, педагогіки та економіки. Один із перших ідеологів лібералізму; обґрунтував ідею розподілу влади на законодавчу і виконавчу як принцип побудови конституційної держави.

Положення трактату про узурпацію влади і тиранії дають змогу виявити ставлення Джона Локка до окремих питань політичного лідерства. На думку вченого, узурпатор ніколи не може мати права на своєму боці, адже узурпація і є тим, коли хтось оволодіває правами інших. Говорячи про відмінності між освіченим монархом і тираном, мислитель підкреслює, що перший створює закони, які обмежують його владу, і метою його правління є суспільне благо, а другий все підпорядковує власній волі. Дж. Локк не сприймав концепцію Гоббса про абсолютну й необмежену монархічну владу. Він обстоював позицію, що основний обов'язок держави, яка виникла на основі суспільного договору, є дотримання «природного пра-

ва», захист особистої свободи і приватної власності громадян У праці «Два трактати про управління державою», розвиваючи думки Т. Гоббса, він зазначав, що лише законодавча влада є не тільки верховною владою у державі, а й «священною і незмінною у руках тих, кому співтовариство колись її ввірило».

Видатний англійський мислитель, історик, філософ і публіцист *Томас Карлейль (1795—1881 pp.)* був переконаний, що історія людства й усі історичні події є результатом творчості видатних осіб. Така позиція і погляди на історичний процес зближали його з багатьма положеннями Н. Макіавеллі. Карлейль у своїх творах наполягав на тому, що єдиними творцями історії є «обрані», або «герої». Для нього світова історія — це біографії визначних людей, а народні маси — лише сліпа зброя в їхніх руках. Особливу роль в історичному процесі він відводить Наполеону Бонапарту. Визначаючи величину впливу лідера, мислитель вважає, що роль визначної людини виявляється в тому, як вона поводить з «маленькими людьми».

Французьке просвітництво, яке по праву називають попередником Великої Французької революції, започаткувало деякі ідеї лідерства у британців. Проте, згодом, французьке просвітництво стає дівішим, адже було націлено проти абсолютизму й феодальних установ, тому й отримує величезний суспільний резонанс. Саме французькі мислителі склали когорту блискучих ідеологів майбутніх соціально-політичних перетворень. Імена Жана Мельє, Шарля Монтеск'є, Вольтера, Ж.-Ж. Руссо, енциклопедистів на чолі з Дені Дідро та багатьох інших, які увійшли в світову скарбницю політичної думки. Особливу частину у їхній діяльності займала оцінка політичного лідерства.

Видатний французький мислитель *Шарль Монтеск'є (1689—1755 pp.)*, у праці «Персидські листи», наводить гостру сатиру на соціальні та політичні інститути абсолютистської Франції. Він гнівно засуджував деспотичне лідерство, відстоював право людей на свободу, а зразком державного управління вважав швейцарську республіку. У праці «Про дух законів» висловив кілька аксіом щодо влади. А саме: якщо володар має вільні душі, у нього будуть піддані, якщо ж зацьковані, то у нього будуть раби. Ш. Монтеск'є надавав перевагу в управлінні великих держав конституційним монархіям, а також еволюційному ліберальному реформуванню суспільства, що прогресивно вплинуло на наступні покоління французьких просвітителів і революціонерів. Так, вождь якобінців Марат вважав Монтеск'є своїм першим учителем.

Видатний французький мислитель *Франсуа Марі Аруе Вольтер (1694—1778 рр.)*, розвиваючи ідеї античних мислителів, намагався опрацювати концепцію освіченого монарха.

Був послідовним борцем проти феодального абсолютизму та релігійного фанатизму, прихильником буржуазних свобод й поміркованості в політиці. Пізніше схиляється на користь конституційної монархії, а з часом — і до республіки. Разом з Дідро і Даламбером активно залучався до участі в створенні «Енциклопедії».

Його ідеї реформування влади згори і передбачали створення освіченої монархії (листування з пруським королем Фрідрихом II, російською імператрицею Катериною II, шведським, датським і польським королями). У своїй праці «Вік Людовіка XIV» Ф. Вольтер подав галерею політичних портретів освічених монархів — від особи короля-сонця до китайського імператора, що був, на його думку, мало не ідеалом. Себе він вбачав у ролі радника владарів. Ідеалізуючи коронованих осіб, він давав їм поради, намагався різними засобами вплинути на їхню політичну діяльність, спосіб мислення. У хвалебному посланні до пруського короля Фрідріха II Вольтер зазначив, що добрими владарями були тільки ті, хто почав, з удосконалення себе, щоб пізнати людей, з любові до істини, з огиди до гноблення, тому повернути «золотий» вік може тільки той з монархів, який дбає не лише про власне царювання, а більше про потреби людства. Ганебне правлінням, на думку вченого, є джерелом нещастя в історії людства. Вольтерівський дух вільнодумства у багатьох країнах розуміли як заклик до революційної боротьби проти абсолютизму і духовного мракобісся.

Енциклопедист і мислитель, *Поль Гольбах (1723—1789 рр.)* визначав політику як мистецтво управління людьми. Його увага була прикута до виховання професійних управлінців, що досить актуально і у XXI столітті. Думки Гольбаха про проблему підготовки державних діячів і діяльність політичних лідерів з управління та розвитку суспільства полягають у тому, що велике мистецтво політики полягає в тому, щоб турбуватися про задоволення потреб держави, тому лише процес ретельного виховання здатен до формування таких громадян. Важливу роль приділяв відповідальності монарха на власний вибір призначити підданих на державні посади, які потребують виконання найважчих обов'язків, та як ці піддані здобудуть таланти і знання, необхідні для роботи на таких високих посадах. Послідовність, мудрість і справедливість — головні риси розумного державного діяча, а також вміння шанувати, захищати і винагороджувати кожного підданого за його заслуги.

Головний редактор «Енциклопедії» *Дені Дідро (1713—1784 pp.)* у трактаті «Промова філософа, звернена до короля» змалював роль лідерства. Перекоаний супротивник абсолютизму і божого походження королівської влади, Дідро покладав певні надії на плідну діяльність освіченої монархії, але пізніше він надав перевагу республіканському правлінню. Політичне погляди французьких енциклопедистів на чолі з Дідро стали грізною зброєю в боротьбі проти абсолютизму та мракобісся, проти залишків середньовіччя у Франції. «Енциклопедія» виявилася видатною пам'яткою просвітницької літератури, а політична цінність та актуальність творів її блискучих авторів не втрачені й сьогодні.

Політичний мислитель Франції *Клод Гельвецій (1715—1771 pp.)* у трактатах «Про розум» і «Про людину», які були засуджені римським папою, та парламентом, де була втілена думка про те що, стати деспотом легко, і що народ рідко передбачає біди, які несе за собою зміцніла тиранія, коли ж нарешті він помічає її, то виявляється зігнутим під ярмом, обтяженим ланцюгами і безсилим, щоб захищатися, він лише очікує кари, а ухвалені слабкістю народу володарі стають деспотами.

Видатний мислитель та діяч Французької буржуазної революції *Жан-Жак Руссо (1712—1778 pp.)* будучи революційним демократом, саме у нерівності вбачав корінь зла і стверджував, що це зло пов'язане з деспотичною монархічною владою. Не поділяв думок щодо ідеї просвітницької монархії, стверджуючи, що в умовах монархічного правління все сприяє тому, щоб позбавити розуму людину справедливості, а «король-тиран управляє за допомогою насилля, не рахуючись зі справедливістю і законами». Тому і заперечував Д. Дідро, який був прихильником концепції «просвітницького абсолютизму», що правителі не тільки від природи не зацікавлені в щасті народних мас, а навпаки, часто шукають власну користь у їхніх бідах. Він одним із перших політичних мислителів фактично розвинув ідею народного суверенітету і народовладдя. Ціла плеяда видатних борців і організаторів революційних подій XVIII–XIX століть у Франції були послідовниками ідей Жан-Жака Руссо.

Один з найяскравіших вождів французької революції, вчений і публіцист Жан Поль Марат (1743—1793 pp.).

Очоловав справжнє революційне крило мислителів та політичних діячів свого часу. Його газета «Друг народу» була трибуною палкої боротьби. Марат проголошує безкомпромісну боротьбу проти правителів, які узурпували владу в державі, проголосивши цю боротьбу законною і

справедливою. Монархічна реакція організували його вбивство у липні 1793 року.

Марат нещадно характеризував правителів, як пихатих, зневажливих, відданих святам та насолодам, а не державному правлінню. Більшість з них, на думку публіциста, ледацюги, боягузи, грубіяни, зверхні, не здатні до жодної похвальної справи, до жодного шляхетного почуття. Якщо дехто і виявляє знання, здібності, талант, відвагу, великодушність, то справедливості (найвищої з королівських чеснот), вони позбавлені цілком.

Вождь якобінців і голова революційного уряду *Максиміліан Робесп'єр (1758—1794 pp.)* у доповіді Конвенту 25 грудня 1793 року сформулював принципи лідерства для революційного уряду, де вказав на необхідність вживати надзвичайну активність тому, що він веде війну і має вміти швидко забезпечувати країну новими ресурсами, захищати чесних громадян, особливо солдат, які борються та страждають за свободу, а ворогам — нести смерть.

Учасник французької революції, прихильник демократичної республіки і ліквідації всіх пілг аристократії і буржуазії *Гракс Бабеф (1760—1797 pp.)* перебував під впливом ідей Ж.-Ж. Руссо, Маблі і Морелі. У «Маніфесті плебеїв» Бабеф доводить думку про те, що добробут народу не повинен залежати від того що правитель бездарний, безпутний і має злу волю.

Французький політичний мислитель, соціаліст-утопіст *Клод Анрі Сен-Сімон (1760—1825 pp.)*. У своїх політичних трактатах учений обгрунтував концепцію демократичного управління суспільством де: духовна влада має бути в руках учених, світська — в руках власників, а обрання осіб для виконання обов'язків великих вождів людства — в руках усього народу. Сен-Сімон вважав, що уряди не мають керувати людьми, а лише усувати проблеми, що заважають корисним справам, і тому лише підприємці мають посилювати свою політичну владу, бо їхні власні інтереси цілком узгоджуються зі спільними інтересами. Щодо заробітної плати правителям, то її варто, на думку політичного мислителя, давати лише як пошану.

Підсумовуючи діяльність політичних мислителів доби Прогресивізму у сфері політичного лідерства, можна зробити висновки, що період революцій і став злетом політичної думки, яка в свою чергу стала підґрунтям для розвитку логічних управлінських теорій і концепцій у наступні періоди людської цивілізації. У тому і є вагомому суспільно-політичному значення французького Прогресивізму. Адже місце політичного лідерства у ньому, сприяло

виходу на політичну арену блискучої когорти мислителів, які обґрунтували бачення і місію лідера в суспільно-політичному процесі, проголошенням ідеалів свободи, рівності, щастя. Порівнюючи англійське і французьке Просвітництво, приходимо до висновку: англійське — формувалося після революційних подій, французьке — стало ідеологічним і організаційним підґрунтям у діяльності всіх вождів і лідерів Великої французької революції. Велика Французька революція, що переросла в жирондистську диктатуру, а потім — у імперію Наполеона Бонапарта, завершує епоху абсолютизму і відкриває епоху становлення і формування політичного панування буржуазії, що триває понині.

Надзвичайне місце в світовій історії належить XIX століттю, коли відбувається бурхливий розвиток економіки, техніки, літератури, мистецтва, а стрімкі політичні зміни, які спричинялися численними війнами та революціями, радикально змінювали картину всього державного життя і всіх міжнародних відносин на європейському континенті та в світі. Просвітницький рух Північної Америки був ідеологічною основою боротьби за визволення з-під колоніальної залежності від англійської метрополії. Серед видатних діячів американського Просвітництва були лідери Війни за незалежність (1775—1783 рр.) Т. Джефферсон, Б. Франклін, Т. Пейн та інші. Більшість з них були послідовниками французьких просвітителів.

Славнозвісний родоначальник німецької класичної філософії І. Кант (1724—1804 рр.) вважав, що перехід від абсолютної до конституційної монархії бажаний, але тільки за мирного реформування і дарування народу основного закону монархом.

Віра в Бога, за Кантом, вкрай необхідне людській спільноті. Підкреслював соціальну значимість таких понять як: мораль, мир, цінність кожної особистості, правова рівність, які лише через двісті років набули дійсного соціального звучання.

Філософ віддає перевагу автократії, абсолютній монархії за наявності короля з великим злетом душі, котрий вміє бути справедливим, а реформування державної влади має проводити виконавча влада мирним шляхом. Однак жодна з них не може бути власником, бо захопить все майно. Найголовніший обов'язок державної влади охороняти приватну власність громадян.

Бажання відновити втрачену могутність своїх держав, у першу чергу через політичну роздробленість, спонукала багатьох філософів до пошуку прогресивних політичних лідерів. У першу чергу цим зайнявся творець систематичної теорії діалектики та «офіційний філософ» пруської монархії — *Г. Гегель (1770—1831 рр.)*. В одній з ранніх праць «Конституція Німеччини» висловився за від-

родження єдиної великої Німецької імперії. Будучи прихильником поглядів Н. Макіавеллі, Г. Гегель вважав, що цю велику місію має виконати великий державний діяч типу кардинала Рішельє. В основу справжньої німецької держави має бути покладений давній німецький принцип монархії, де монарх управляє країною за участю народу через делегованих ним представників. Моральність лідера, на думку Гегеля, має відбуватися «через реалізацію великих цілей», коли людина має «величний характер, що робить її маяком для інших». Моральність Гегеля де в чому співзвучна з ідеями Канта, тому що возвеличує моральність над усіма іншими якостями людини. Адже вчинок, на його думку, має моральну цінність тоді, коли це є переконанням. Подолання проблем має бути гуманним, тому філософ вирізняє геніальність особистості, як прояв найадекватнішого відтворення людиною викликів часу в якому вона живе. Гегель вважав, що сенс і цінність буття людини полягає тільки в її підлеглих історичній силі, особливо державі. Вчений вбачав, що світовий дух діє через окрему людину, часто проти цілей і спрямувань останньої, і саме великі історичні особистості — інструменти світового духу. Він вважав, що цілі, які переслідують великі люди і яким вони віддають свою пристрасть, містять момент всезагального. Історичні особистості — це люди, в яких втілені цілі діалектичних переходів, які повинні мати місце в їх час. Гегелівський підхід до розгляду суспільно-політичного лідерства отримав дальший розвиток у марксизмі. Основоположники цієї аналітичної традиції виходили з того, що і сама поява видатних особистостей, і результати їх діяльності є історичною необхідністю.

Епоха Просвітництва, як історичний відрізок часу, першою внесла потребу людини розраховувати на власний розум. Ці зміни — нові суспільні цінності, змінили ставлення людини до самої себе. Саме епоха Просвітництва пізнанням і вдосконаленням, сприяла пошукам тогочасної людини покладатись на власні сили і досягати інтелектуальних успіхів. Політичне лідерство, маючи практичну значимість в суспільстві, теж розвивалось і вдосконалювалось. Мислителі цього періоду одержали неоднозначні оцінки і характеристики своїх сучасників і політичних мислителів подальших епох. Звісно, що історичне минуле політичного лідерства не може дати точні та ефективні рецепти сучасним політикам щодо управління суспільством. Але досвід діяльності лідерів минулого може застерегти від багатьох трагічних помилок в управлінні, а також сприяти виробленню досконаліших орієнтирів у політичній практиці сучасних лідерів.

Терміни та поняття до теми

Античність (від лат. *antiguus*) — період історії групи держав від 800-го року до н.е. до 600 року н.е. у регіоні Середземного моря. Класична античність (I ст. до н.е. — II ст. н.е.) — період єдності греко-римської цивілізації.

Середньовіччя — період європейської історії від V ст. (падіння Римської Імперії) до епохи Відродження та Реформації (кінець XV ст. — поч. XVI ст.).

Відродження (від фр. *Renaissance*) — культурно-філософський рух кінця Середньовіччя — початку Нового Часу, що ґрунтувався на ідеалах гуманізму та орієнтувався на спадщину античності.

Діалектика Гегеля — ідеалістичне уявлення про те, що джерело будь-якого розвитку укладене в саморозвитку поняття, а отже, має духовну природу. За Гегелем, «лише в понятті істина є стихією свого існування» і тому діалектика понять визначає собою діалектику речей.

Кальвінізм — один із напрямів протестантської церкви, що виник у XVI ст. Засновник: Жан Кальвін. Кальвінізм створив релігію без прелата, уряд без короля.

Лютеранство — християнська течія, напрямок протестантизму. Започатковане у XVI ст. німецьким католицьким священником Мартіном Лютером, який закликав до радикальної зміни Церкви і спричинив Реформацію.

Макіавеллізм — схема політичної поведінки, що зневажає нормами моралі для досягнення політичних цілей.

Модерна епоха або Новий час — доба європейської і всесвітньої історії, від середини XV до кінця XIX — поч. XX ст. Відродження чи Ренесанс, як гуманістичне світосприйняття з переосмисленням спадщини класичної давнини. «*Modernus*» (від лат. *modo* — недавно) тобто сучасність.

Моральне лідерство — це не прояв влади над іншими, але здатність дати їм можливість проявити себе.

Просвітницький абсолютизм — політика низки європейських держав, яка здійснювалася під впливом ідей Просвітництва й була спрямована на модернізацію суспільно-економічне життя шляхом реформ законодавства, судочинства, освіти.

Реформація — церковно-релігійна й суспільно-політична течія, спрямована проти католицької церкви, на повернення до біблійних джерел християнства. Набували форми релігійної боротьби проти католицької церкви і папської влади.

Секуляризація (від лат. *saecularis*) — це вид змін у взаємовідносинах релігії з суспільством у напрямку звільнення від релігійного впливу.

З а п и т а н н я

1. Перші історичні дослідження феномену лідерства (на прикладі філософської думки архаїчної Греції).
2. Логіко-понятійний аналіз поняття «політичний лідер» (Сократ і Платон).
3. Емпірико-теоретичний підхід до вивчення проблеми політичного лідерства (Аристотель).
4. Уявлення про політичне лідерство в епоху Стародавнього Риму.
5. Уявлення про політичне лідерство в епоху Середньовіччя.
6. Якими змінами в житті суспільства характеризується Модерна епоха?
7. Що нового в наукову проблематику лідерства вніс Новий час? Чікими науковим досягненням теорія лідерства збагатилась?
8. Якими були ідеї лідерства під час Реформації? У чому полягала різниця у поглядах католиків і протестантів на політичне лідерство?
9. На чому базувалась концепція освідченого монарха? Хто з вчених-мислителів намагався реформувати суспільство згори з вдосконаленим правителем? Хто не поділяв таких думок?

З а в д а н н я

1. Порівняйте вчення Аристотеля і Платона щодо політичного лідерства.
2. Напишіть есе: Ідеальний громадянин та державний діяч Риму (на основі поглядів Цицерона).
3. Напишіть есе: Римські історики про політичних лідерів Римської Імперії.
4. На які чинники за Макіавеллі і варто опиратись лідеру під час ведення політичних відносин? Напишіть есе про політичного лідера минулого, який би відповідав ідеалам лідерства за Н. Макіавеллі.
5. Порівняйте у вигляді таблиці англійське і французьке Просвітництво.
6. Охарактеризуйте лідерські якості північноамериканських діячів періоду Війни за незалежність Джефферсона, Б. Франкліна, Т. Пейна.

Т е м и р е ф е р а т і в

1. Гомерівська (аристократична) та Гесіодівська (демократична) думка про лідерство.
2. Роль політичного лідера в працях римських стоїків (Сенека, Марк Аврелій).
3. Плутарх як засновник моральної оцінки дій видатних політичних лідерів Римської Імперії.
4. Риси політичного лідера епохи французької революції у працях енциклопедистів

5. Особливості ідей лідерства просвітників-мислителів у формуванні класової самосвідомості буржуазії як ідеологічного підґрунтя буржуазних революцій.

6. Бачення Г. Гегелем і Н. Макіавеллі особистості державного діяча.

Л і т е р а т у р а

1. Аврелій Марк. Наодинці з собою // Бібліотека античної літератури. — Львів: Априорі. — 2019.

2. Августин. Общество и утопия // Антология мировой философии. Т.1., ч.2 — М., 1969.

3. Аристотель. Політика / Пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка. — К.: Основи, 2000.

4. Боннар А. Греческая цивилизация. — Ростов-на-Дону, Т.1. — 1994.

5. Васильева Л. Н. Теория элит: социология политики. — М.: Социум, 2011. — 208 с.

6. Демокрит. Фрагменты // Антология мировой политической мысли. Т.1. — М.: Мысль, 1997 — С. 81—84.

7. Демокрит. Фрагменты // Антология мировой политической мысли. Т.1. — М.: Мысль, 1997 — С. 81—84.

8. Кант И. Критика практического разума [Перевод Н. М. Соколова] / Иммануил Кант // Кант И. Собрание сочинений в 8—ми т. — Т.4. — М.: Чоро, 1994. — С. 374.

9. Ксенофонт. Воспоминания о Сократе. — М.: Наука. — 1993.

10. Лавандовский А.П. Карл Великий через империю к Европе. — М., 1995.

11. Основи політичної науки. Курс лекцій за ред. Б.Кухти, Ч. І. З історії політичної думки: від стародавності до наших днів. Львів, 1997.

12. Пауэлл Дж. Новый Макиавелли / пер. с англ. Москва: АСТ, 2013. 448 с.

13. Пахарев А. Д. Политическое лидерство и лидеры. / А. Д. Пахарев. — К.: О-во: «Знание» Украины. — 2001. — 270.

14. Платон. Держава. — К.: Орієнтир, 2017, 336 с.

15. Плутарх. Порівняльні життєписи // Переклад Й.Кобів, Ю.Цимбалюк — К.: Дніпро, 1991.

16. Політика в особах (Політичне лідерство на постсоціалістичному просторі: національний і регіональний контексти) : навч. посібник / За заг. ред. проф. Ф. М. Рудича. — К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. — 400 с.

17. Рассел, Бертран. Історія західної філософії / Пер. з англ. Ю. Лісняка, П. Тарашука. — К.: Основи, 1995. — 759 с.

18. Эразм Роттердамский и его время. /под. редакцией Л. С. Чиколини /М. -1989. — С..244—273.

19. Светоній Т. Життєписи дванадцяти цезарів. — Львів: Піраміда, 2019. — 312 с.

20. Фукидид. Історія. Т.1—2. — СПб., 1994.

21. Цицерон. Три трактата об ораторском искусстве. — М., 1972.